

Висновки та перспективи подальших досліджень. У роботі підсумовано різні підходи до оцінювання КСП підприємства, товару, галузі, регіону та країни. У подальшому доцільно розробити методичні рекомендації щодо використання поданих методик на вітчизняних підприємствах та в Україні загалом, а також розробити комплексну методику оцінювання КСП різних об'єктів.

1. Фатхутдинов Р.А. *Стратегический маркетинг*. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во “Питер”, 2002. – 448 с. 2. Антонюк Л.Л. *Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації: Монографія*. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с. 3. Піддубний І.О., Піддубна А.І. *Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: Навч. посібник*. – Харків: ІНЖЕК, 2004. – 264 с. 4. Портер М. *Конкуренція: Учеб. пособие*. – М.: Изд-во “Вильямс”, 2001. – 495 с. 5. Кузьмін О.Є., Горбаль Н.І. *Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: Підручник*. – Львів: Компакт-ЛВ, 2005. – 304 с. 6. Максим'юк Д.А. *Децо про конкурентоспроможність виробника: Навч. посібник*. – Харків: Основа, 2001. – 302 с. 7. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. *Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии*. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с. 8. Портер М. *Стратегія конкуренції*. – К.: Основи, 1998. – 390 с. 9. Козлов З.Г., Волощак Р.П. *Математическое моделирование в управлении конкурентоспособностью*. – М.: Экономика, 2004. 10. Мусеева Н.К. *Международный маркетинг: Учебник*. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1998. 11. *European Commission (1995): 'Performance of the European Union Labour Market', European Economy, No.6, Brussels, 1995*. 12. Козик В.В., Панкова Л.А., Даниленко Н.Б. *Міжнародні економічні відносини*. – К.: Знання-Прес, 2002.

УДК 67.9(4 Укр) 51

М.Л. Данилович-Кропивницька

Національний університет “Львівська політехніка”

З.Б. Живко, М.О. Живко

Львівський державний університет внутрішніх справ

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРА У БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ У ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

© Данилович-Кропивницька М.Л., Живко З.Б., Живко М.О., 2006

Досліджується питання боротьби з корупцією в державній службі та вплив на неї чинників, пов'язаних із соціальним та матеріальним забезпеченням державних службовців та працівників правоохоронних органів. Систематизовано чинники, які впливають на поширення корупції, наведено та проаналізовано статистичні дані, які стосуються економічних злочинів в Україні. Наведено заходи, які вже здійснюються в державі з метою послідовної боротьби з корупцією в усіх сферах суспільного життя та запропоновано нові напрямки боротьби з цим антисоціальним явищем.

This article studies the issues of how to eliminate corruption in governmental organizations and how to manage it via social and financial packages for civil servants and law enforcement officers.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В неодноразових виступах Президента України В. Ющенка, міністра внутрішніх справ Ю. Луценка зазначається проблема боротьби з криміналізацією економіки, яка проголошена одним із головних завдань нової влади і має на меті формування цілісної системи протидії виникненню тіньових процесів в економіці, особливо корупції та хабарництва [2, 9, 19].

Зосередимось на аналізі цього явища у сферах державної влади та деяких галузях, що контролюються державою. Першочерговим завданням вважаємо необхідність ситематизувати чинники,

які впливають на поширення корупції, на якість механізму протидії їй; на проблеми управління людським потенціалом, його якістю, ступенем задоволення соціальних та моральних потреб державних службовців і співробітників правоохоронних органів, які повинні боротися з корупцією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем виникнення корупції у державних органах влади, закладах освіти, медицини та вивченню методів боротьби з нею присвячені праці багатьох науковців, зокрема, Камлика М.І. [10], Колодкіна Л.М. [6], Мельника М.І. [9, 12], Гросманна Г. [17], Фельдбругге Ф. [18] та інших, що дає право стверджувати про постійну увагу відомих учених – юристів та економістів до проблем тінізації економіки й корупції. Досі дискусійною залишається низка питань, зокрема саме трактування поняття “корупція”, “хабар” і “корупційні стосунки”, та визначення й вплив чинників у задоволенні ієрархії потреб державних службовців та співробітників силових структур; розроблення самого механізму боротьби з корумпованими органами.

Цілі статті. На думку авторів, важливе значення в боротьбі з корупцією мають чинники, які впливають на управління якістю трудових ресурсів, зокрема, задоволення матеріальних та соціальних потреб, у даному випадку – державних службовців та правоохоронців, які за функціональними обов’язками відповідають за боротьбу з корупцією.

Важливим завданням, яке має теоретичне й практичне значення для антикорупційної діяльності, є дослідження механізму корумпованих відносин. Лише після вирішення цього питання з’явиться можливість не тільки глибше й точніше визначити соціальну сутність корупції, її правову природу, але й виробити відповідні способи та методи протидії корупції. Тобто, за твердженням М.І. Мельника, “...механізм протидії корупції повинен виходити з механізму корумпованих відносин” [9].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зупинимось насамперед на суті самого визначення “корупція”, враховуючи, що вона в сучасних умовах стала чинником, який реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу України. Не скажемо нічого нового, лише підтвердимо, що корупція негативно впливає на усі сторони суспільного життя: економічну, політичну, соціальну й правову сфери, спотворює громадську свідомість, а корумповані відносини ще більше витісняють правові, етичні відносини між людьми і переростають у норму поведінки. Без сумніву, “...не підлягає оспорюванню проста істина: чим більша маса ділових контрактів, долю яких вирішує державна адміністрація, тим більше можливостей для корупції” [9].

Корупція як соціальне явище має історичні корені. У Стародавній Греції (V–IV ст. до н.е.) під нею розуміли “псування харчів та питної води”, пізніше поняття корупція застосовувалось до таких протизаконних дій, як “нівечення моральності”, “розбещення молоді”. І саме у цьому – у занепаді моральності та розладі порядку в суспільстві – сучасні дослідники і вбачають соціальний зміст і соціальну сутність цього явища [6].

Ще “за часів Петра I (у 1722 році) у Росії було запроваджено, згідно з Табелем про ранги, чин – тобто службовий розряд. Звідси чиновник – державний службовець, який має чин, службове звання. Звідси ж і презирливе народне “чинодрал” – тобто чиновник, який бере хабарі” [11, с. 33].

За тлумаченням [16], глибину значення самої суті “корупції” як соціального явища, можна подати перекладом латинського слова “corruptio” як “псування й розбещування”. Застосовуючи це тлумачення до держслужбовців, можемо стверджувати про розбещення певних посадових осіб державних органів наділеною їм владою, що призводить до “розкладання системи державної влади”. Символічно також і те, що тлумаченню терміна “корупція” у словниках і енциклопедіях передуює визначення іншого терміна латинського походження – “корозія”, який перекладається як роз’їдання й руйнування, а взагалі під цим поняттям розуміють продажність громадських чи державних діячів [1, с. 5]. Термін “корупція” використовується в судочинній системі з початку XX століття, коли кожен італійський мафіозний клан мав свого “корруптеро”, тобто особу, яка вирішує “кланові, сімейні проблеми” з урядовими інстанціями, конкретно з представниками влади за певну винагороду.

Згідно з українською термінологією [4], корупція – це “діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг”. Термін “корупція” в Україні почав використовуватися з прийняттям закону України “Про боротьбу з корупцією” в 1995 році.

В Україні вона також є історичною спадщиною розвитку суспільства та держави, але в останнє десятиліття набула прямо таки шаленого розмаху й активного поширеного впливу на політичні, економічні та інші соціальні процеси. Аналіз корупції в Україні, її якісних особливостей, багато в чому успадкованих від системи директивно-планових відносин, не може бути достатньо повним без узагальнення історичного досвіду. Цей аналіз насамперед повинен ґрунтуватися на вивченні розвитку процесів “тінізації”, що відбувалися в економіці колишнього СРСР. Як зазначає М.М. Мінченко: “Це явище народилося не сьогодні, його коріння – у “світлому комуністичному минулому”, але західні фахівці вважають, що корупція в Радянському Союзі була “поміркованою”, до того ж вона не мала такого розмаху, такого рівня, таких цинічних форм, як нині” [11, с. 33].

Проаналізувавши нормативні акти, наявні наукові праці та дослідження [4, 8–10, 12–15], можна стверджувати, що основним каталізатором корупції є стан економіки держави. Економічний хаос у прямому значенні цього слова створений структурними проблемами в нашій країні; зменшення виробництва продукції, а часом закриття та ліквідація промислових гігантів, і як наслідок цього, відчутне зменшення прибутків у населення; неможливість задоволення найнеобхідніших потреб та різкий перепад між забезпеченням різних верств населення; нестабільність та значний обсяг тіньового сектору прискорили корупцію.

Щоб з’ясувати та уточнити причини корумпованості державних службовців, розширити вже існуючі заходи боротьби з корупцією, розглянемо, хто ж є суб’єктами корупційних діянь та інших правопорушень, пов’язаних із корупцією. Згідно із статтею 2 закону України “Про боротьбу з корупцією”, такими суб’єктами можуть бути особи, уповноважені на виконання функцій держави: військовослужбовці (крім тих, що проходять строкову службу); депутати всіх рівнів; державні службовці; особи, які, згідно з чинним законодавством, притягуються до відповідальності за адміністративні правопорушення на підставі положень дисциплінарних статутів; сільські, селищні, міські голови та голови районних і обласних рад. Слід зазначити, що особа набуває статусу державного службовця з моменту прийняття рішення про зарахування її на посаду державного службовця, незалежно від своєчасності прийняття присяги, присвоєння їй рангу та попередження її про вимоги й обмеження.

На сучасному етапі злочинність стала більш високопрофесійною та організованою, пристосованою до нових відносин у сфері підприємництва. У її структурі значну частку займають тяжкі та особливо тяжкі злочини, і однозначно серед них на першому місці стоять злочини у сфері службової діяльності, тобто корупція й хабарництво, зловживання владою чи службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень. При цьому слід пам’ятати, що закінченим вважається корупційне діяння з моменту вчинення зазначених дій або бездіяльності, тобто незаконного одержання особою матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, порушення спеціальних обмежень, а відповідальність за нього настає незалежно від одержання особою матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

В системі МВС України для боротьби з корупцією й хабарництвом та розслідуванням інших економічних злочинів функціонують Державна служба боротьби з організованою злочинністю (ДСБОЗ) та Державна служба боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ), які поряд з іншими, покладеними на них завданнями, виявляють факти хабарництва, корупції та інших зловживань та вживають заходів щодо їх запобігання.

Аналізуючи дані офіційної статистичної звітності МВС та дані, наведені М.І. Мельником [9] щодо вчинення економічних злочинів, можна прослідкувати їх динаміку. Так, у 1990–2001 рр. в Україні спостерігалась тенденція до зростання кількості випадків хабарництва. У 1999 р. було зареєстровано 2326 випадків хабарництва проти 999 фактів у 1990 р., що становить 232,8 %. При цьому найбільшу кількість зазначених злочинів – 2448 було зареєстровано у 1998 р., а найменше – у

1993 р. – 988. Однак із виявлених фактів хабарництва за порушеними по них кримінальних справах до суду надходить лише 40 %, тобто менше половини таких справ [9].

Авторами проведеного дослідження офіційної статистичної звітності МВС установлено, що співробітниками ДСБЕЗ МВС України та регіональних підрозділів за 9 місяців 2005 року виявлено 40130 економічних злочинів, із них розкрито 62,2 %, в тому числі 15201 злочинів проти власності, 6468 фактів привласнення майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, 7675 злочинів у сфері господарської діяльності. Частка корумпованих організованих злочинних груп у структурі організованої злочинності теж зростає. У 1990 р. вона становила 1,6 %, у 2001 р. – 3,6 % [11], за даними авторів шляхом проведеного дослідження офіційної статистичної звітності МВС у 2004 р. – 4,8 %, за 9 місяців 2005 р. – 4,7 %.

В областях України кількість економічних злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, коливається (таблиця, де матеріал подано за дослідженнями офіційної статистичної звітності МВС авторами роботи).

Кількість економічних злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями в деяких областях України у 2005 р.

№ з/п	Територіальний орган (область)	Всього виявлено ОГ та ОЗ	В тому числі ДСБОЗ
1	Донецька	22	18
2	Луганська	17	14
3	Полтавська	10	10
4	Одеська	10	6
5	Запорізька	9	9
6	Львівська	1	1

Як бачимо з даних таблиці, найбільше злочинних угруповань виявлено в Донецькій та Луганській областях, де розвинута промисловість: працюють шахти та промислові підприємства, і навпаки, найменша кількість виявлених ОГ та ОЗ у Львівській області.

Згідно з даними проведеного нами дослідження (за результатами анкетування представників малого бізнесу та студентів Львівських вузів), отримано дані, що 56,1 % інтерв'юєрів твердять про зростання рівня корупції та хабарництва, 23 % – висловили свою думку про стабільність їх рівня, 11,7 % – заявили, що їх це питання не цікавить і лише 9,2 % – вірять, що корупція та хабарництво зникне.

Тому автори вважають, що Львівщина корумпована за рівнем розвитку її господарства. Тому, чим швидше держава буде спроможна перевести власну економіку у достатньо розвинене і ретельно опрацьоване нормативно-правове середовище, тим більше можливостей з'явиться у суспільства щодо встановлення контролю над відмиванням коштів, “тіньовими” процесами, фактами хабарництва та іншими кримінальними складовими економічної злочинності.

Розглянемо вирішення цих проблем на рівні управління ДСБЕЗ УМВС України у Львівській області, яке, проаналізувавши умови розвитку підприємництва в області, стан впливу результатів оперативно-службової діяльності ОВС на детінізацію економіки, розробило правові та організаційні заходи щодо припинення криміналізації економічної сфери, захисту фінансової та банківської системи, промислового, паливно-енергетичного та агропромислового комплексів від злочинних посягань, доведення підприємств до штучного та фіктивного банкрутства тощо. Ними впорядковано питання проведення перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва відповідно до чинного законодавства, згідно з внесеними та затвердженими Верховною Радою України змінами до п. 24 ст. 11 закону України “Про міліцію” та запроваджено новий порядок організації перевірок суб'єктів господарювання працівниками органів внутрішніх справ, а саме здійснення таких перевірок за умови наявності направлення на перевірку, яке складається за встановленою МВС України формою.

Сьогодні МВС України розроблено проект постанови КМУ “Про порядок проведення органами внутрішніх справ перевірок підприємств, установ і організацій за фактами порушення законодавства, а

також здійснення контрольних функцій, віднесених до їх компетенції”. Проектом постанови передбачено, що підрозділи міліції проводять перевірки підприємств, установ, організацій за фактами порушення законодавства, за які передбачено адміністративну та кримінальну відповідальності.

Так, в результаті запровадженого порядку, згідно з матеріалами авторського дослідження офіційної статистичної звітності УМВСУ у Львівській області, кількість проведених перевірок тільки підрозділами з боротьби з економічною злочинністю за 8 місяців 2005 року зменшилась більш ніж утричі (з 4,2 до 1,2 тис.). У той самий час зросла ефективність цих перевірок. Порівняно з 2004 роком у сфері економіки виявлено 1871 корисливий злочин (+ 3,5 %). Виявлено 660 посадових злочинів (+38,7 %), в т.ч. 210 фактів зловживання службовим становищем (+11,7 %), 127 фактів хабарництва (+35,1 %). Задokumentовано 219 злочинів щодо розкрадання майна на підприємствах усіх форм власності (+43,1 %). Економіці регіону злочинними проявами нанесено матеріальних збитків на загальну суму 12,7 млн. грн. По закінчених провадженнях кримінальних справ забезпечено відшкодування збитків на загальну суму майже 11,9 млн. грн. За фактами хабарництва порушено 57 кримінальних справ.

Результати були б кращими, якби не протидія правоохоронним органам з боку служб безпеки комерційних структур, охоронних фірм, які добре оснащені технічними засобами контролю, а їх співробітники обізнані з методами та тактикою проведення оперативно-пошукових заходів, оскільки більшість служб безпеки очолюють колишні співробітники МВС.

“Треба зазначити, що коли кримінальні структури доросли до легітимного бізнесу, відбулася своєрідна легалізація й “мафіонізація” бізнесу взагалі. З одного боку, вони створили банки й інші великі приватні фірми, не відкидаючи своєї традиційної сфери “діяльності” [20]. Неспроможність держави нормально фінансувати міліцію та інші охоронні органи, технічно оснастити їх діяльність дала злочинним організаціям можливість “інфекціювати” малі підприємства через вимоги неформального оподаткування рекету-протекції. З іншого, – зuboжіння певних соціальних верств населення неминуче призвело до швидкого розповсюдження корумпованості, яка набула структурного характеру. “Усе це можна визначити одним словом – “клептократія” – влада злодіїв. У цьому сенсі можна сказати про “хабаризацію” цілої структури політичної влади й державної адміністрації” [20]. Серед причин, що істотно корумпують українське суспільство, можна назвати:

- слабкий контроль за діяльністю органів влади та їх посадових осіб; небажання політичного керівництва країни боротися з корупцією;
- неповне або взагалі відсутнє інформування громадян про факти корупції та належне правове реагування з боку влади на такого роду факти;
- поширеність у суспільстві звички вирішувати питання “не за законом”, а “по блату”; ментальність нації;
- занижене та невідповідне грошове утримання співробітників так званих “силових структур”;
- низька заробітна плата атестованого викладацького складу навчальних закладів системи МВС, професорсько-викладацького складу цивільних вузів;
- відсутність у суспільстві середнього прошарку населення;
- значний розрив у грошовому забезпеченні різних категорій населення (для порівняння, з червня 2005 р. зарплата Президента становить 30 тис. грн., Прем’єра КМ України – 24 тис. грн., народного депутата 17–24 тис. грн. [2, с. 3], судді – приблизно 4 тис. грн., доцента вузу – 1,2 тис. грн., оперуповноваженого ОВС – 0,6–0,7 тис. грн., прибиральниці в ОВС із стажем 10 років – до 1,0 тис. грн.);
- низька морально-психологічна готовність населення до рішучої протидії корупції;
- невирішення квартирного питання молоді;
- відсутність правового захисту громадян;
- фактично соціальна незахищеність пересічного громадянина;
- декларативність соціальних гарантій у майбутньому періоді.

Враховуючи ці причини, бачимо, що протидія корупції об’єктивно має багато складових, зокрема: економічну, політичну, організаційно-управлінську, ідеологічну, соціально-психологічну, репресивну. Сьогодні в Україні вжито ряд заходів щодо боротьби з корупцією:

- передбачено кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом;

- уведено фінансовий моніторинг на фінансові операції;
- запроваджено нову форму контролю – аудиторський контроль;
- розроблено Програму координації та взаємодії контролюючих органів із правоохоронними органами;
- створено спеціальний орган та спеціальні підрозділи по боротьбі з відмиванням доходів, одержаних незаконним шляхом.

Поряд із тим багато питань, які стосуються вирішення цієї проблеми, потребують законодавчого врегулювання, а передбачені чинним законодавством заходи – удосконалення. На основі вищевикладеного, необхідно вжити невідкладних заходів щодо протидії корупції:

- створити належну антикорупційну законодавчу базу, тобто законодавчі механізми, за допомогою яких держава могла б ефективно протидіяти процесам легалізації доходів, отриманих у ході вчинення злочинів;
- об'єднати політичну волю керівництва держави реально й системно протидіяти корупції, насамперед запобігати дії чинників корупції;
- розробити комплексні програми боротьби з корупцією;
- підняти посадові оклади та оклади за спеціальними званнями співробітникам правоохоронних органів і тим самим зняти існуючу матеріальну залежність співробітника від керівника підрозділу;
- привести у відповідність заробітну плату професорсько-викладацького складу цивільних вузів та атестованого професорсько-викладацького складу міліцейських вузів, в яких оклад атестованого доцента – 160 грн. проти 818 грн. в цивільних вузах;
- здійснити науково обґрунтовану диференціацію розміру заробітної плати залежно від рівня і важливості завдань, виконання яких входить до компетенції публічного службовця, встановити такий її розмір, який на належному рівні забезпечить задоволення його життєвих потреб та застереже його від продажності;
- усунути існуючу на сьогодні велику різницю в оплаті праці службовців державного сектору управління та приватного сектору;
- налагодити тісний зв'язок регіональних відділів Державного комітету фінансового моніторингу України з правоохоронними органами та вищими навчальними закладами, зацікавленими у цій тематиці;
- розробити комплексні програми запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- скоротити чисельність державного апарату;
- забезпечити соціальний захист тих ланок правоохоронних органів внутрішніх справ, які безпосередньо займаються боротьбою з корупцією, забезпечивши їм стримувальний від корумпування гідний рівень життя;
- повернутися до вивчення питання щодо часткового обмеження депутатської недоторканності, яка створює надзвичайно сприятливі умови для корупції у державних органах, а її часткове обмеження змусить депутатів ретельніше дотримуватись вимог закону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Корупція – це багатогранне й складне явище, яке характеризує основні соціальні процеси у державі, підкреслює недосконалість як державних, так і суспільних інститутів.

Державним структурам потрібно передусім вирішити питання грошового забезпечення співробітників ОВС, які згідно з функціональними обов'язками покликані вести боротьбу з корупцією, забезпечити безпеку їм та їх сім'ям. Наступним кроком має стати покращання матеріально-технічної бази підрозділів МВС, на забезпечення якої вже більше 10 років поспіль кошти практично не виділяються, а використовуються лише спецкошти, зароблені силовими структурами.

Через відсутність чіткої стратегії формування нового суспільного ладу в Україні є низка питань, які підлягають дослідженню, оскільки їх невіршеність призводить до непослідовності й незавершеності реформування державної влади.

Недосконалість існуючої антикорупційної бази в Україні не є основною причиною неефективної антикорупційної діяльності, однак така база потребує вдосконалення. Тобто перспективи

дослідження антикорупційної діяльності будуть стосуватися нормативно-правового регулювання державної служби і законодавства, що передбачає відповідальність за корупційні правопорушення.

Вважаємо, що майбутні дослідження протидії корупції повинні ґрунтуватися на створенні правового та соціального статусу держслужбовця, який повинен стимулювати посадову особу до законслухняної поведінки, нереагуванні на спокуси, надані владою або службовими повноваженнями в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб. Потрібно зробити корупцію справою ризикованою та не вигідною.

1. Бондар Н. Корупція: слова на вітер! // *Експрес*. – 2005. – № 108 (2496). – 22–29 вересня. – С. 5–9.
2. Драйгал С. Таких пенсионеров страна не прокормит // *Деловая столица*. – 2005. – № 47/237. – 21 ноября – С. 3.
3. Закон України “Про боротьбу з корупцією” від 5 жовтня 1995 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1995. – № 34. – 266 с.
4. Закон України “Про державну службу” від 16 грудня 1993 р. // *ВВР України*. – 1993. – №52 . – 490 с.
5. Закон України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30 червня 1993 року. – №3341-ХІІ // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 24. – 184 с.
6. Колодкин Л.М. Корупция в России: состояние и проблемы: *Мат. научн.-практ. конференц. (26–27 марта 1996 г.)*. – М.: Московский институт МВД России, 1996. – С. 97.
7. Конституція України. – К.: Юрінком, 1996. – 79 с.
8. Концепція боротьби з корупцією на 1998 – 2005 роки : Указ Президента України від 24 квітня 1998 р. № 367/98 // *Офіційний вісник*. – 1998. – № 17. – 621 с.
9. Мельник М.І. “Корупція: сутність, поняття, заходи протидії”: *Монографія*. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
10. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / *За ред. Б.В. Романюка та М.І. Камлика*. – К.: Школяр, 1999. – 480 с.
11. Мінченко М.М. “Корупція і державна служба в Україні” // *Фінансовий контроль*. – 2003. – № 2 (15). – С. 33.
12. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (від 5 квітня 2001 р.) / За ред. М.І. Мельника та М.І. Хавронюка*. – К.: Атака, 2003. – 1056 с.
13. *Постанова пленуму Верховного суду України “Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов’язані з корупцією” від 25 квітня 1998 року, №13*.
14. Святненко А. Потери от карточного мошенничества в семь раз больше допустимых // *Зеркало недели*. – 2002. – № 40 (415). – 19 октября. – С. 11.
15. *Теневая экономика: опыт криминологического исследования / А.А. Хорщак, Э.А. Дидоренко, В.М. Иванов, Б.Г. Розовский*. – Луганск: РИС ЛИВД, 1997. – 203 с.
16. *Юридический энциклопедический словарь // Гл. ред. А.Я. Сухарев*. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 528 с.
17. Grossman G. Notes on the Legal Private Economy and Corrruption // *Soviet Economy in a Time of Change: A Compendium of Papers Submitted to the Joint*, 1985. – P. 18–24.
18. Feldbrugge F.J.M. Government and Shadow Economy in the Soviet Union // *Soviet Studies*, vol. 36. – October 1984 . – № 4. – P. 528–543/17.
19. <http://litorys.org//ua/polpost/r2a5/htm> станом на 20.11.2005.
20. <http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N32-1/N32-1korupt/htm>.